

Eksperdi hinnang Rakvere linna muinsuskaitsete piiride ja alade kohta

Tõnno Jonuks
OÜ Muinaslabor

Martti Veldi
Muinsuskaitseamet

Sissejuhatus ja uurimislugu

Rakvere linna ja Vallimäe kindluse ajalugu ja uurimislugu on omavahel tihedalt põimunud. Seetõttu on käesolevas viidatud paralleelselt ka kindluse ajaloole, mis tihti on määranud ka arenguid linnas. Varaseimad teadaolevad arheoloogilised uuringud on Rakveres toimunud juba 1927. aastal, mil Rakvere Muuseumi Selts alustas Vallimäe linnuse uuringutega. Nii need, kui järgnevad „vaatlused“ Vallimäel 1948. aastal on nii puudulikult dokumenteeritud, et raske on arvata isegi, kus uuringud täpsemalt toimusid.

Neile esimestele uuringutele järgnes paus ning süstemaatilisemad arheoloogilised uuringud algasid Rakveres 1975. aastast. Need võib jagada laias laastus kolmeks valdkonnaks.

1. **Uuringud Rakvere Teatrimäel, Kreutzwaldi 2.** Põhiuuringud toimusid aastatel 1988 – 1991, (nt Aus 1990a-b, 1992, Nuut 1991, Tamm 2002). Selgitati välja, et samal ajal kui rajati vanim teadaolev rajatis Vallimäele, tekkis asustus ka Teatrimäel ning ehkki piirkonna kultuurkihti on olulisel määral hilisemate tegevuste käigus lõhutud ja hävitatud, oli piirkond järjepidevalt asustatud ilmselt läbi raua- ja keskaja. On lokaliseeritud arvukalt hooneid alates viikingiajast kuni hiliskeskajani, põhiliselt aga keskendused uuringud seal vaid 50 aastat püsinud frantsisklaste kloostril uurimisele. Kloostri idaküljelt leiti väike klostrikalmistu. Kõige hiljutisemad uuringud sellel alal on teostanud AS AGU (Kadakas 2007) ja Arheograator (Lissitsina jt 2016), mil uuriti kunagise karjakastelli all säilinud hiliskeskaegset maja ja selle ümber olevat kultuurkihti. Lisaks põhikaevandile Teatrimäe idaküljel, on uuritud uusaegse mõisakompleksi hooneid ja nende all säilinud kultuurkihti. Ka seal on leitud, et mõne mõisakompleksi hoone all on säilinud isegi muinasaegset kultuurkihti (vt Jonuks 2018 ja sealviidatu).
2. **Episoodilised arheoloogilised uuringud Rakvere vanalinnas.** Vanimad arheoloogilised linnauuringud toimusid koos süstemaatiliste uuringute algusega Vallimäe linnuses 1976. aastal (Tamm 1977). Sealpeale on peamiselt Pika tänava tsoonis läbi viidud mitmeid uuringuid, mis enamasti piirdusid vaid uusaegsete kihtide dokumenteerimisega (nt Aus 1984, 1985). Siiski laiendati nende uuringute käigus ka Rakvere kunagise asustuse piire. Viikingiaegne kiht tuvastati Pika täna põhjaotsas ning varauusaegsete hoonete vundamente uuriti põhja poolt Vabriku tn 6 (Aus 1987) kuni lõunas Rakvere Kolmainu kirikuni.
3. **Süstemaatilised uuringud Rakvere vanalinnas** algasid alates 1990. aastate lõpust. Nende käigus on dokumenteeritud ulatuslikult pinnasekihte nii Pikal (Jaanits 2000) kui Tallinna tänaval (Lange 1997) ja tehtud arvukalt väikesemahulisi jälgimistöid alates Vallikraavi tänavast Vallimäe lääneküljel, üle kogu Pika tänava ning episoodiliselt ka kaugemal Rakvere linna alal. Paraku ei ole ükski neist päädinud põhjalikumate arheoloogiliste kaevamistega ja nii piirduvad kõik teadmised Rakvere vanalinnast pigem juhusliku asukohavalikuga jälgimistöödest.

Nende uuringute tulemusena võib Rakveres eristada mitut perioodi, mis kõik vajavad juba olemasolevate andmete põhjal sügavamalt läbikirjutamist. Käesolevaga antakse vaid esmane kaardistus ja perioodide iseloomustus.

Muinsaaegne Rakvere

Muinsaaegse asustuse kohta on Rakveres teada vaid üksikuid leide või dateeringuid omavahel isoleeritud kohtadest. Selle põhjuseks on ilmselgelt pikka aega ühel kohal püsinud asustus ning arvukate põlengu- ja hävingukihtide järel uuesti üles ehitatud linnas on varasemad kihid hävitatud. Nii ongi muinsaaegsed leiud säilinud kohati, ennekõike juba looduslikes lohkudes, ning nende tuvastamine sõltub nii juhusest kui uurija professionaalsusest. Võib oletada, et üksikuid juhuleide võib olla ümber paigutatud ka ehitustööde käigus. Käesolevas siiski eeldatakse, et kogutud leiud on kas oma alguses asukohas või ei ole sealt märkimisväärselt eemale kantud.

Varaseima teadaoleva etapina kujunes ilmselt rooma rauaaja lõpul – rahvasterännuajal asula Vallimäe toona laugelt madalduvale põhjanõlvale ning ilmselt siis kindlustati palktaraga Vallimäe läänepoolisel harjal üksik kõrgem kungas. Asula Teatrimäel on ilmselt olnud üsna ulatuslik, ehkki C14 dateeringuid või riibitud pinnaga savinõukilde on vaid kolmest asukohast – Kreutzwaldi 2a/1 alt (Aus 1993), Kreutzwaldi 2b alt (Lissitsina jt 2016) ning Kolmainu kirikaia, hauatäitest (Malve jt 2020, 192). Esimesed kaks leiukohta asuvad lähestikku, kirikaia leiu tõlgendamine on probleemsem. On võimalik, et savinõukild on koos pinnasega sattunud sinna Teatrimäelt, kuid ei saa välistada ka seda, et juba I a.t. kujunes mitu asustuskeskust ümber Vallimäe.

Märksa enam andmeid on teada alates viikingiajast. Selleks ajaks oli Vallimäe linnus ilmselt juba tugevamate kaitseehitistega, kuid tõenäoliselt endiselt ilma pinnasevallideta. Selleks ei olnud Vallimäe läänepoolisel harjal oleval üksikul ja eraldiseisva nuki otsas ka vajadusi. Muinsalinnus paiknes tõenäoliselt samas, kus hilisem Taani kastell-tüüpi kindlus, hilisema konvendihoonel alal ja sellest vahetult lõunas. Paraku ei ole hilisemate ehitustööde tõttu rauaaegsest linnusest kuigipalju säilinud ning C14 dateeringute ja üksikleidude põhjal saab vaid linnuse asukoha üle spekuloida. Samal ajal on olnud asustatud Teatrimäe piirkond ja viikingiaja dateering on kogutud pinnasekihist Pika tänava põhjaotsas. Uute leidudena on viimastel aastatel kogutud hilisrauaaja leide Pikalt tänavalt, kus õnnestus lokaliseerida muinsaja lõppu kuuluv majaase (Malve jt. 2020), Posti tänava lääneotsast (Kraut & Tammet 2022b) ja Parkali tänava idaküljelt (Kraut & Tammet 2022a). Just Pikk 13 leitud hilisrauaaegne majaase, kohati säilinud kultuurkiht ning Parkali tänava rauaaegseid savinõukilde sisaldav kultuurkiht annavad kinnitust, et sealsed leiud ei ole mitte hilisemate pinnasetööde ajal oma algsest asukohast liigutatud vaid tegemist on oma alguses tekkekohas säilinud kultuurkihiga.

Hoolimata sellest, et arheoloogilisi jälgimisi on tehtud ka vahepealsetes piirkondades, ei ole mujal Pika tänava alal õnnestunud muinsaaegseid leide koguda. Võimalik, et hilisema Rakvere linna alal oligi rauaajal kaks eraldi asustusüksust – üks Vallimäe põhjaotsas Teatrimäel ja teine Vallimäe idaküljel, praeguse Pika tänava alal. Võimalik, et viimane etendas ka muinasmõisa rolli, mis seletaks 13. sajandi alguse kalmistu rajamist vahetult selle naabrusesse (Agurauja-Lätti & Malve, ilmunisel) ning kirikut, mis võidi rajada juba 13. sajandi I poolel. Siinjuures on huvitav märkida, et analüüsides võimalikke ajaloolisi ligipääse Vallimäe keskaegsele kindlusele on oletatud kahte suunda – üks läheneb põhjast, Teatrimäelt,

samast suunast kus tänapäevalgi põhiline liikumistee ja teine idast, mööda Parkali tänavat ja sealt Vallimäe idapoolsele oosile (Altoa 2019). Viimane ligipääs kattub Pika tänava muinasaegsete leiukohtadega. Võimalik, need kaks keskaegset ligipääsu kajastavad juba rauaaegset maastikukasutust, kinnitades samuti kahte lähestikku paiknevat asustuskeskust ümber Vallimäe. Suured pinnasetööd Liivi Sõja ajal, mil Vallimäest kujundati kivikindluse ümber olev eelkaitsevöönd, on aga muutnud idapoolse oosi profiili nii palju, et algset maastikku on raske rekonstrueerida.

Nende kahe asustuslaigu tõlgendamisel tuleb arvestada, et Pikal tänaval on tehtud aja jooksul arvukalt pinnasetöid ning muinasaegsed leiud on seetõttu säilinud vaid kohati ja nii ei ole ka välistatud muinasaegsete leidude avastamine mujal Pika tänava piirkonnas. Viimasele osutavad mitmete uuringute käigus dokumenteeritud kultuurkihtide laigukesed looduslikult sügavamates kohtades (nt Lange 1997), kuid mis paraku on leiumaterjali või rahaliste ressursside nappuse tõttu jäänud dateerimata. Samuti on keeruline Vallimäe ja selle idaküljel olnud loodusliku platoo (kuhu kujunes Pikk tänav) algse reljeefi rekonstrueerimine. Kindlasti on selle profiil olnud märksa rahutum kui praegune, sajandite jooksul tasandatud ja asustuseks sobivamaks kujundatud ala. Selle algse reljeefi mõistmine ja võimalusel rekonstrueerimine, on siiski oluline tõlgendamaks nii muinas- kui keskaegse Rakvere leide ja kultuurkihte.

Keskaegne Rakvere

Andmed keskaegse asutuse kohta on pärit laias joontes sarnasest piirkonnast, kus muinasaegsed. Enim on keskaegsest linnast leitud andmeid Teatrimäelt, kus on toimunud kõige ulatuslikumad ja seni ainsad uurimiseesmärkidel tehtud uuringud Rakveres. Seal selgitati välja, et kogu Teatrimäe ala oli keskajal asustatud ning 16. sajandi algul puhastati ala varasematest hoonetest frantsisklaste kloostri ehitamiseks. See osutab, et Rakveres pidi olema keskajal vaba linnapinda, et nii suur ala vabastada senisest asustusest. Paraku on mujal linnas keskaegseid leide või ehitusjäänuseid leitud ja uuritud vaid üksikjuhtudel. Üheks põhjuseks on leidude ja kergesti dateeritavate materjalide vähesus, mis ei luba uuritavaid ehitusjäänuseid mõne konkreetsema ajaperioodiga siduda (vt näiteks Lange 1997). Teisalt muudab keskaegse etapi uurimise raskeks ka see, et ilmselt kasutati linnas palju puithooneid ning pärast Liivi Sõja ja Põhjasõja aegseid purustusi ja linna uuesti ülesehitamist 18. ja 19. sajandil ei ole ei neist ega ka ilmselt kunagistest kivihoonetest kuigipalju säilinud.

Siiski võib oletada, et keskaegne Rakvere ulatus poolkaares ümber Vallimäe. Mäest läänes laius suur soo, mis põhiosas kuivendati alles 20. sajandil. Sellest suunast ei ole teada ei püsivaid teid ega teadaolevaid muistiseid. Teadaoleva keskaegse asutuse loode/põhjapiiriks oli Teatrimägi ning asustus ilmselt ei ulatunud praeguse Rahvapargi aladele. Kirdes ja idas piiras keskaegset linna tõenäoliselt Soolikaoja, praeguseks Jakobsoni tänava alla kanalisatsiooni surutud vooluveekogu. Soolikaojale kui linnapiirile osutab ka Samuel Waxelbergi plaan 1683. aastast, kus linna hõre tänavavõrk on joonistatud kuni ojani ning Anton Goeteerise joonistus 1619. aastast, kus oja idakallas on kujutatud tühjana. Nii oli linn ühelt poolt kaitstud Vallimäe ja sellel oleva kindlusega, teiselt poolt piirasid linna läänest, põhjast ja idast sood. Samas ei ole välistatud, et keskaegne asustus oli ka juba Soolikaoja idakaldal, kuid see ei kajastu enam 17. sajandi allikates, sest oli Liivi Sõja käigus hävitatud. Nii on 1345. aasta linnaõiguste kinnitamise ürikus märgitud, et linnaõigused kehtivad ka teisel pool jõekest elavate linlaste kohta, mille all tuleb ilmselt mõista Soolikaoja (Altoa 2019, 123). Keerulisem on Rakvere keskaegne lõunapiir. Seni ei ole teada, et Kolmainu kirikust lõuna poole oleks leitud märke keskaegsest asustusest. Seda kinnitab ka Pikk 44 ees avastatud

hukatute ühishaud (vt Udam 2020). Tõenäoliselt on tegemist keskaegse hukkamispaigaga, mis pidigi asuma linna piiridest väljapool. Nii võib oletada, et keskaegse Rakvere lõunapiiril oli suur kirik koos kalmistuga ning linn võis ulatuda sellest veel mingil määral lõunapoole, kuid mitte palju. Tõenäoliselt praeguse Sauna tänava joonel keskaegne linn lõppes, ehkki keskaegse asustusega seotud objekte ulatus ka linna piiridest väljapoole.

Kindlasti ulatus kaugemale üks Rakvere peamisi ühendusteid, mis viis Vallimäe kuiva nõlva pidi lõuna suunas. Nii paiknes ka keskaegne hukkamiskoht sobilikult linna siseneva tee ääres, ilmselt ka algselt väikese künka otsas, olles kaugele näha. Teine oluline juurdepääsutee Rakveresse lähenes põhjast, mööda praeguse Vabriku tänava kõrgemat harja, kus on uuritud 16.–17. sajandi vundamente (Aus 1987). Ei ole aga teada, kas ka keskaegse linna hooned võisid sinna ulatuda. Tallinna 3, kunagisest kohtuhoonest vahetult põhjas leiti tüse must kultuurkiht, mis sisaldas arvukalt lihtkeraamika kilde ning looduslikku aluspinda ulatuvaid vaiajäänuseid (Jonuks 2003). Kuna leidudega samaaegseid ehitusjäänuseid ei leitud, püstitati oletus, et kõrgemal platool paikneva linna ja Soolikaoja vahelisel madalamal alal võisid olla linnakodanike aiamaad. Sellisele oletusele lisab kindlust Anton Goeteerise joonistus Rakvere linnast 1619. aastast, kus Pika tänava hoonestust on kujutatud vaid ühe majade vööndina Pika tänava lääneküljel ning tänavast idas on kujutatud aiamaad ja põllulapid kuni Soolikaojani. Ka 18. sajandi kaartidel on kujutatud Pika tänava põhjaotsas mõisale kuuluvad karjamaad ja koppel, mida oleks olnud keeruline teha linna asemele, küll aga linnakodanike kunagistele aiamaadele.

Ilmselt on mingi juurdepääsutee linna suundunud ka ida poolt. Paraku ei ole selles suunas olevatest muististest kuigipalju teada. 17. ja 18. sajandi kaardimaterjali analüüsides on kõige tõenäolisem oletada idapoolseid teid neis piirkondades, kus on Soolikaoja ületuskohad – praeguse Tallinna-Jakobsoni tänavate ristmik ning Parkali-Jakobsoni tänavate ristmikul. Lisaks on Toivo Aus oletanud, et varaseks asustuseks on väga hästi sobiv kõrgendik kunagise liigniiske ala keskel, praegune Ausambamägi Soolikaoja orust idas. Paraku ei ole seni selles piirkonnas toimunud ühtegi arheoloogi osalusega välitööd ega ole kogutud ka juhuleide.

Liivi Sõda ja Põhjasõda

1558. aastal sai pealetungiv vene vägi Rakvere enda kätte ilma suuremate lahinguteta. Taanduv Ordu küll üritas esimesi vene vägesid hirmutada, kuid põhiväe ees põgenesid ise Tallinna, jättes linna kaitseta. Tõenäoliselt Rakvere linnal mingeid olulisi kaitserajatisi ei olnudki ja sellises looduslikus asukohas neid kas ei olnud üldse vaja või piisas asumit ümbritsenud palktarast. Lisaks oli Rakvere loodusolude tõttu põhja-lõuna-suunas pikalt väljavenitatud kujuga ja seetõttu oligi selle ümber linnamüüri ehitamine keerulisem kui mõne kompaktsema linna ümber. Igatahes ei ole viiteid keskaegsetele linna kaitserajatistele teada ei ajaloolistelt kaartidelt ega ole neid leitud ka seniste arheoloogiliste väliuuringute käigus.

Põhilised teadaolevad ümberehitused 16. ja 17. sajandil puudutasid Rakvere Vallimäge. Selle algseid profile muudeti olulisel määral, ennekõike linnaga piirnevate põhja- ja idaharjal, et kindlustada kivilinnust uute tulirelvade vastu. Palkrajatistega eelkindlustuse vöönd Vallimäel põletati 1581. aastal maha ning vene vägede rajatud eelkindlustusvööndit arendasid edasi rootsi väed. Tulemusena tekkis kivilinnuse lõunaküljele kolmest muldkindlustusest koosnev kolmnurkne süsteem, Vallimäe idapoolsel harjal kulgesid kaitserajatised. Põhjapoolsel, kunstlikult ehitatud harja peal olid ilmselt kolm eraldiseisvat kindlustust ning läänehari sidus kogu eelkindluse kivilinnusega ja moodustas tervikliku süsteemi. Kivikindluse läänekülge

kaitsesid lisaks veel mõned nõlva peal olevad laskepesad ning Vallimäe jalamil paiknev kindlustus (vt Jonuks 2020 lähemalt).

Kindlustuste jaoks sobivamaks kujundatud Vallimäe uutele harjadele rajati nii palk- kui kivihooneid, kus muuhulgas ilmselt majutati ka suuremaid väehulki. Nende hoonete ja eelkaitsevööndi rajamiseks lammutati suur osa frantsisklaste kloostrist Teatrimäel ning ilmselt ka suur osa linnahooneid. Vallimäe põhjarahjaks on kasutatud pinnast, mis on saadud Teatrimäelt, hävitades ühtlasi suure osa Teatrimäe keskaegsest asustusest. Samuti on järsemaks tehtud idaharja idanõlva ning selle käigus ilmselt hävitatud keskaegne hoonestus nõlvadel ja jalamil. Ka ülejäänud Rakvere linna keskaegne hoonestus hävitati ilmselt täielikult, seda eriti korduvate piiramiste käigus, mil sõjavägi oli kindluses, kuid linn piirajate meelevaldas või ka ajal kui sõjaväge majutati linnuse läheduses.

Arvukaid piiramisi arvestades võiks oodata mingeid materiaalseid jälgi neist ka Vallimäel, kindlusest lõunas. Võimalikele märkidele piiramisest osutab Tõusu tänavalt juhuslikult leitud odaots (RM 3482/A 67). 2019. aastal, mil Vallimäe ja laululava rekonstrueerimise käigus kooriti kamar ja kasvumuld kogu Vallimäe lõunapoolselt osalt, ei leitud aga pinnasest mingeid jälgi ei piirajate laagritest või mingitest muudest kesk või uusajaga seonduvatest sündmustest (Jonuks 2019). Üksnes üksik lihtkeraamika küljekatke osutas, et ilmselt sellel ulatuslikul alal siiski mingeid tegevusi toimus. Võimalik, et kui seal midagi oligi säilinud Liivi ja Põhjasõja aegadest, siis puhastati ja tasandati kogu ala 19. sajandil, mil Rakvere jõuliselt laienes ka piki Tõusu tänavat Vallimäele.

Muinsuskaitse seisukohast on eraldi keeruliseks objektiks Rakvere Tammik. Ilmselt on tegemist kunagise loodusliku tammiku jäämustega, mida on korduvalt maha raiutud ning kaasaegsed tammed on suuresti tärganud kännuvõsudest. Sellise ulatusliku loodusliku tammiku kujunemine pidi algama kindlasti mingil soojemal kliimaperioodil ning ühtlasi osutab see, et olulist inimtegevust Tammiku aladel ei ole ilmselt sajandite vältel olnud. Vastasel juhul oleks ilmselt juuritud välja ka tammed ning sellist kännuvõsast tärganud tammikut ei oleks saanud tekkida. Paraku puuduvad seni selle piirkonna kohta kaasaegsed paleobotaanilised uuringud ning nii on raske oletada midagi täpsemat tammiku vanuse või sealse võimaliku inimtegevuse kohta. Viimasele viitavad ennekõike mitmed ilmselt inimtekkelised augud erinevates kohtades üle tammiku. Liustikutekkeliste sõllide jaoks on need liiga väikesed ja korrapärased, samuti ei ole teada nende ajaloolist kasutust (liiva- või kruusaaug vmt). Paraku ei ole ka ühtegi neist uuritud. Ehkki Rakvere tammik on käesolevalt looduskaitse objekt, viitavad paljud arengud, et selline staatus võidakse ka hõlpsalt eemaldada (Rakvere Vallimägi ja Kloodi Pahnimägi võeti looduskaitse alt välja 2015. aastal). Senised juhusliku iseloomuga arheoloogilised uuringud tammikus on kulgenud piki olemasolevaid teid ja seega ei ole neis kusagil leitud kunagisele inimtegevusele viitavaid andmeid. Seega ei ole küll põhjendatud Rakvere vanalinna mälestise piiride laiendamise üle Tammiku, kuid siiski peaks leidma meetodi, kus ka seal toimuvad pinnasetööd oleksid muinsuskaitse kontrolli all ning pinnasetööd, eriti väljapool teid, toimuksid arheoloogiliste jälgimistöde all.

Uusaegne Rakvere

18. sajandi jooksul algas Rakvere taastumine pea 150 aastast sõdade perioodist. Kõige selgemalt on uusi arenguid näha mõisakompleksis, mis ehitati 18. ja 19. sajandi jooksul välja, vahetus kaks peahoonet kuni 1850. aastatel ehitati osaliselt frantsisklaste kloostri müüridele toetuv uus klassitsistlik hoone ning mõisakompleks piirati massiivse savilaotisega paemüüri

(Jonuks 2019). Sellega sai Teatrimäest üksnes mõisakompleks ning linn suruti Vallimäe idaküljele ja hakkas laienema nii Soolikaoja idaküljele kui senistest piiridest lõuna poole. Kaart 1690. – 1710. aastatest (LVV A 6828.4.535 leht 1) osutab, et ka Soolikaoja idakaldal on olnud väljamõõdetud krundid. Kuna tegemist on ilmselt sobivaima kohaga, võis seal olla asustus juba keskajalgi. 18. ja 19. sajandil laienes linn jõuliselt. Vana tänavavõrgu kohale kujunes kaasaegne, kusjuures kohati olid tänavad nihkes. Näiteks praegune Tallinna tänav on algselt kulgenud mõnevõrra lõuna pool ning ka Pika tänava põhjaosas on tänava joon aja jooksul muutunud. Keskaegsest linnaosast sai ka uusaegse linna kese, Kolmainu kiriku ümber olnud kalmistu kohale tekkis turg aga linn laienes lõuna poole kuni hilisema linnakalmistu alale.

Arvestades kui halvasti tuntakse Rakvere 18. sajandist varasemat ajalugu, on soovitatav haarata muinsuskaitse alla ka Soolikaoja idakalda 17.–18. sajandi krunditud ala, eeldades, et see võib markeerida ühtlasi ka varasemat asustust.

Rakvere kalmistud

Kokku võib eristada Rakvere linna alal kuut teadaolevat matmiskohta. Neist vanim paikneb Pikal tänaval, **Kolmainu kiriku** ümbruses. Praeguseks osutavad vanimad dateeringud, et esimesed maetud sängitati sinna juba 13. sajandi päris algul (Aguraiuja-Lätti & Malve ilmunisel) ning ei ole välistatud, et siis rajati Rakvere linna lõunaküljele ka vanim kirik. Kirikukalmistu ulatus lääne poole praeguse Pika tänava lääneküljele, põhjas Pikk 17a krundile ning lõunas tõenäoliselt Pikk 19 oleva pastoraadini. Põhja- ja läänepiir on lokaliseeritud enam vähem kindlalt, lõunapiir paraku on ebamäärane, matmisala on ulatuslikult hilisemate ehitustega lõhutatud ning ei ole välistatud, et Pikk 19/1 ja 19/2 alt leidub edasiste pinnasetööde käigus veel maetuid. Ida pool ulatus kalmistu ilmselt kuni Pika tänava loodusliku terrassini ning ei ole põhjust arvata, et kalmistu ulatus ka Soolikaoja orgu.

Ilmselt hiliskeskaega kuulub **matmiskoht** Pikal tänaval, Kolmainu kirikust ca 200 meetrit lõunas (Udam 2020). Tegemist on kunagiste hukatutega, kes ilmselt on maetud samasse hukkamispaika. Kuna hukkamiskohad paiknesid väljapool linnapiire, kinnitab see ühtlasi arheoloogiliste jälgimiste käigus tekkinud oletust, et keskaegse Rakvere lõunapiiri moodustaski Kolmainu kirik ja selle kalmistu. Kuna maetud leiti suhteliselt madalalt, vaid mõnekümne sentimeetri sügavuselt, viitab see ulatuslikele pinnasetöödele Pika tänava tsoonis. Ilmselt on algselt küll olnud Vallimäe idaküljel terrassi-laadne tasapind, kuid selle reljeef on olnud märksa suuremate erinevustega kui praegune Pika tänava tasapind. Võimalik, et Pikal tänaval oli Sauna ja Kooli tänavate vahelisel lõigul kõrgem nukk, kus paiknes keskaegne hukkamis- ja matmiskoht. Hiljem on sealt tasandamise eesmärgil pinnast kooritud ning algselt sügavale maetute säilmed jäid vahetult teekatte sillutise alla.

Hiliskeskaega kuulub ka kalmistu Teatrimäel, **frantsisklaste kloostri idaküljel**. 1989. aastal avati seal 15 luustikku (Aus 1990b), 2015. aastal veel 5 (Lissitsina jt 2016). Kalmistu oli ilmselt seotud ennekõike kloostrielanikega, seega ka lühiaegne ning ilmselt mitte väga ulatuslik. 1989. aastal avati kloostrikalmistu kohal suhteliselt suurel alal kaevand, kuid maetud paiknesid vahetult kloostri idamüüri välisküljel ja nii on tõenäoline, et kloostrikalmistu kaugemale ida poole oluliselt ei ulatunud. Siiski võib kloostrikalmistusse kuuluvate maetute säilmeid leida teadaolevast kalmistust lõunapool. Seal on need aga kas lõhutatud mõisaaegsete hoonete ehitamisega või säilinud üksnes kohati.

Pärast kirikaedadesse matmise keelustamist 1773. aastal rajati kaks uut kalmistut. Vanalinnale lähemale asutati 1773. aastal **Saksa kalmistu**, tänapäevase Vilde, Tuleviku ja Laada tänavate piirkonnas. Seal pühitseti 1777 sisse ka Saksa kabel (Deutsche Capelle). Paraku oli kalmistuks valitud koht paerähal ning haudade kaevamine väga raske. Andmed kalmistu kasutamise kohta on napid, kuid veel 1881. aasta kaardil (EAA.854.4.95) on samale kohale märgitud kalmistu ja kabel. Viimane lammutati 1900. aastal (Kirss, dateerimata). Sealtpäele on selles piirkonnas tehtud ulatuslikke ehitustöid ning tõenäoliselt on toonane kalmistu ja selle kivisesse pinda maetud vähesed surnud hävinud. Eesti Kirjandusmuuseumi ERA kogus leidub tekste, mis viitavad Saksa kalmistult leitud luudele; viimaste aastakümnete ehituste ajal seal piirkonnas luude leidmisest aga teatatud ei ole (nt Kraut & Tammet 2022b).

1777. aastal rajati veel üks kalmistu, **Eesti kalmistu**, Vabaduse ja Karja tänava nurgale, kuhu samuti ehitati kabel. See kalmistu jäi kasutusele kuni 20. sajandi keskpaigani ning likvideeriti 1961. aastal. Siis eemaldati kalmistu kivimüür ja ristid, kalmistu ala tasandati ning sinna rajati park. Ehkki täpsete piiride määramine ei ole kindel, kattus kalmistu ala laias laastus praeguse pargiga (Jonuks 2009).

1806. aastal rajati uus Saksa kalmistu, kuna Vilde-Tuleviku-Laada tänavate kalmistu ei sobinud matmiseks. See rajati nüüd Pika tänava lõunaotsa, millest edasi kujunes Rakvere **linnakalmistu** nii luterlastele kui õigeusklikele. 19. sajandi lõpul sai see ka peamiseks matmiskohaks ning ei olnud enam mõeldud üksnes aadlkonnale. Nii hakkasid sinna matma ka eesti soost pered ja Vabaduse-Karja tänava kalmistu kasutajaskond hakkas kahanema.

[Rakvere vanalinna arheoloogiliste piiride ettepanek](#)

Rakvere vanalinn on kuni 18. sajandini olnud üsna kompaktsel alal paiknev asustusüksus. Hoolimata võimalusest, et selles on ajalooliselt olnud erinevad väiksemad keskused, on kogu ala mõistlik tänapäeval käsitleda ühe tervikliku asulakohana ning rakendada kogu alale sarnaseid arheoloogilisi piiranguid.

Linna läänepiiri moodustab Rakvere Vallimägi. Loodepiir peab kulgema piki Teatrimäe jalamit, kuna sellest põhja pool, praeguse Rahvapargi aladel, kultuurkihti teada ei ole. Kõige põhjapoolsem ajaloolise linnaga seostatav ala paikneb Vabriku tänaval, kus ilmselt kulges ajalooline tee põhja suunas. Kirde- ja idapiiri peaks moodustama kaasaegne Tallinna tänav, seejärel Lai tänav kuni Adoffi tänavani. Sellega on vanalinna kaitsevööndisse hõlmatud ka Soolikaoja idakallas, kus on 17. sajandi lõpul – 18. sajandi algul juba välja mõõdetud krundid. Arvestades kui halvasti on tuntud Rakvere kesk- ja varauusaegne asustus, on kindlasti vajalik ka neid alasid katta arheoloogiliste jälgimistöödega. Rakvere vanalinna lõunapiir peaks kulgema Sauna tänava joonelt. Sellest lõuna poole keskaegseid säilmeid teada ei ole, välja arvatud hukkamiskoht Pikk 44 ees. Hukkamiskoht ja selle kalmistu ise pidid aga paiknema juba linnapiiridest väljas. Nii on piiride ettepanekul küll jälgitud Sauna tänava joont lõunapiirina, kuid märgitud „hammas“ mööda Pikka tänavat, hõlmamaks ka veel tõenäoliselt säilinud hukkamiskohaga seotud jäänuseid.

Nende piiride sees võib arvestada, et keskaegse linna alal moodustab pea kõikjal pindmise kihi umbes 30 cm paksune kaasaegne täite- ja sillutisekiht. Selles tehtavad pinnasetööd (näiteks sadevee ärajuhtimine või pinnalähedased kaabeldused) ei peaks vajama arheoloogilisi uuringuid. Muude pinnasetööde puhul on uuringud kindlasti nõutavad ning võiks kaaluda, et

kõikide rohkem kui 1 m laiad kaeviste sügavamad horisondid tuleks uurida läbi arheoloogilise kaevamise meetodiga. See on ainus viis tagamaks, et sporaadiliselt säilinud jäänused muinas- ja keskaegsest Rakverest suudetakse dokumenteerida.

Väljapool Rakvere vanalinna mälestise piire tuleks võimalusel rakendada arheoloogilist jälgimist kindlasti töodel Rakvere Tammikus ning Ausambamäel kui kõige potentsiaalikeskmes piirkondades leidmaks uusi asustuspiirkondi.

Kirjandust:

Agurauja-Lätti, Ülle & Malve, Martin, ilmumisel. Dietary trends in medieval and early modern Estonia - evidence from stable carbon and nitrogen isotope analysis. - Foreign vs local in Medieval and Modern Age foodways in the eastern Baltic: tracing the changing food consumption through provenance analyses.

Alttoa, Kaur 2019. Rakvere. Eesti linnaehituse ajalugu. Keskajast tsaariaja lõpuni. Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 120-125

Aus, Toivo 1984. Rakvere, Pikk 24 ehitisarheoloogiliste väliuurimiste aruanne. Käsikiri Rakvere Muuseumi arhiivis.

Aus, Toivo, 1985. Rakvere, Pikk tn 3 ja 22 ehitisarheoloogilise järelvalve aruanne. Käsikiri Rakvere Muuseumi arhiivis.

Aus, Toivo, 1987. Rakvere, Vabriku t 6. Eesti NSV Tuletõrjemuuseumi filiaali ehitisarheoloogiliste väliuuringute aruanne. Köide II. Käsikiri Rakvere Muuseumi arhiivis.

Aus, Toivo, 1990a. Rakvere, Kreutzwaldi t. 2 1989.a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Köide I (I osa). Käsikiri Rakvere muuseumi arhiivis.

Aus, Toivo 1990b. Rakvere, Kreutzwaldi t. 2 1989.a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Köide I (II osa). Käsikiri Rakvere muuseumi arhiivis.

Aus, Toivo, 1992. Rakvere, Kreutzwaldi t 2 arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Köide III. Käsikiri Rakvere Muuseumi arhiivis.

Aus, Toivo, 1993. Rakvere Teatrimäe vanem asustus. *Stilus* 4 (1), 5-17

Jaanits, Kaarel 2000. Aruanne arheoloogilisest järelvalvest Rakvere linnas, Pika, Parkali, Sauna, Kooli ja Tõusu tn vee- ja kanalisatsioonitrasside rajamisel. Käsikiri MKA arhiivis.

Jonuks, Tõnno 2003. Aruanne arheoloogilistest järelvalvetöödest Rakvere linnas, Tallinna 3 ja 3a hoovis. Käsikiri MKA arhiivis.

Jonuks, Tõnno 2009. Aruanne arheoloogilistest järelvalvetöödest Rakvere vanal linnakalmistul, Vabaduse pst 25, Rakvere. Käsikiri MKA arhiivis.

Jonuks, Tõnno 2018. Aruanne arheoloogilistest uuringutest Rakvere Teatri parkla laiendamisel, kruntidel Kreutzwaldi 2a ja Näituse 2. Käsikiri MKA arhiivis.

Jonuks, Tõnno 2019. Rakvere Vallimäe rekonstrueerimistöde arheoloogilise järelvalve aruanne. Käsikiri MKA arhiivis

Jonuks, Tõnno 2020. Archaeological studies at the outwork of Rakvere castle, with emphasis on the Trojan hill. *Archaeological Fieldwork in Estonia* 2019, 171-180.

Kadakas, Villu; Nurk, Ragnar; Toos, Guido 2007. Arheoloogilised uuringud Rakveres Kreutzwaldi 21. Vahearuanne. Käsikiri MKA arhiivis.

Kirss, Odette. Rakvere vana kalmistu. Ajalooline õiend. Dateerimata käsikiri SA Virumaa muuseumid arhiivis.

Kodres, Krista 1995. Rootsiaegne kogudusekirik Eestis. Kunstiteaduslikke uurimusi 8. Tallinn, 59-60.

Kraut, Ants & **Tammet**, Mihkel 2022a. Arheoloogiliste uurignute aruanne seoses Rakvere muinsuskaitsealal reg nr 27012 Parkali tn 4-Posti tn 2 soojustrassi rajamisega. OÜ Muinasprojekt. Käsikiri MKA arhiivis.

Kraut, Ants & **Tammet**, Mihkel 2022b. Vahearuanne arheoloogilistest uuringutest Rakvere muinsuskaitsealal reg nr 27012 tänavavalgustuse taristu renoveerimisel 2021. a. OÜ Muinasprojekt. Käsikiri MKA arhiivis.

Lange, Kalle 1997. Aruanne Rakveres 1997.a. vee- ja kanalisatsioonitrassi paigaldamisel teostatud arheoloogiliste järelevalvetööde kohta. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Lissitsina, Jekaterina; **Varul**, Liivi; **Malve**, Martin; **Kadakas**, Villu; **Kriiska**, Aivar 2016. Rakvere teatrimägi – an overview of the site and new results from the archaeological excavation in 2015. Archaeological Fieldwork in Estonia 2015, 159-170

Malve, Martin; **Rannamäe**, Eve; **Viljat**, Janika; **Vilumets**, Linda; **Ehrlich**, Freydis 2020. Archaeological fieldwork at Pikk Street and St. Michael's churchyard, Rakvere. Archaeological Fieldwork in Estonia 2019, 189-212.

Nuut, Erki, 1991. Rakvere, Kreutzwaldi t 2 1990.a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Käide II. Käsikiri Rakvere Muuseumi arhiivis.

Tamm, Jaan, 1977. Rakveres, Kreutzwaldi ja Tallinna tänaval tehtud osaliste arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Käsikiri Rakvere Muuseumi arhiivis.

Tamm, Jaan, 2002. Eesti keskaegsed kloostrid. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn.

Udam, Sven 2020. Arheoloogiline jälgimine Rakvere Pikal tänaval. OÜ Tõrvajõe. Käsikiri MKA arhiivis.

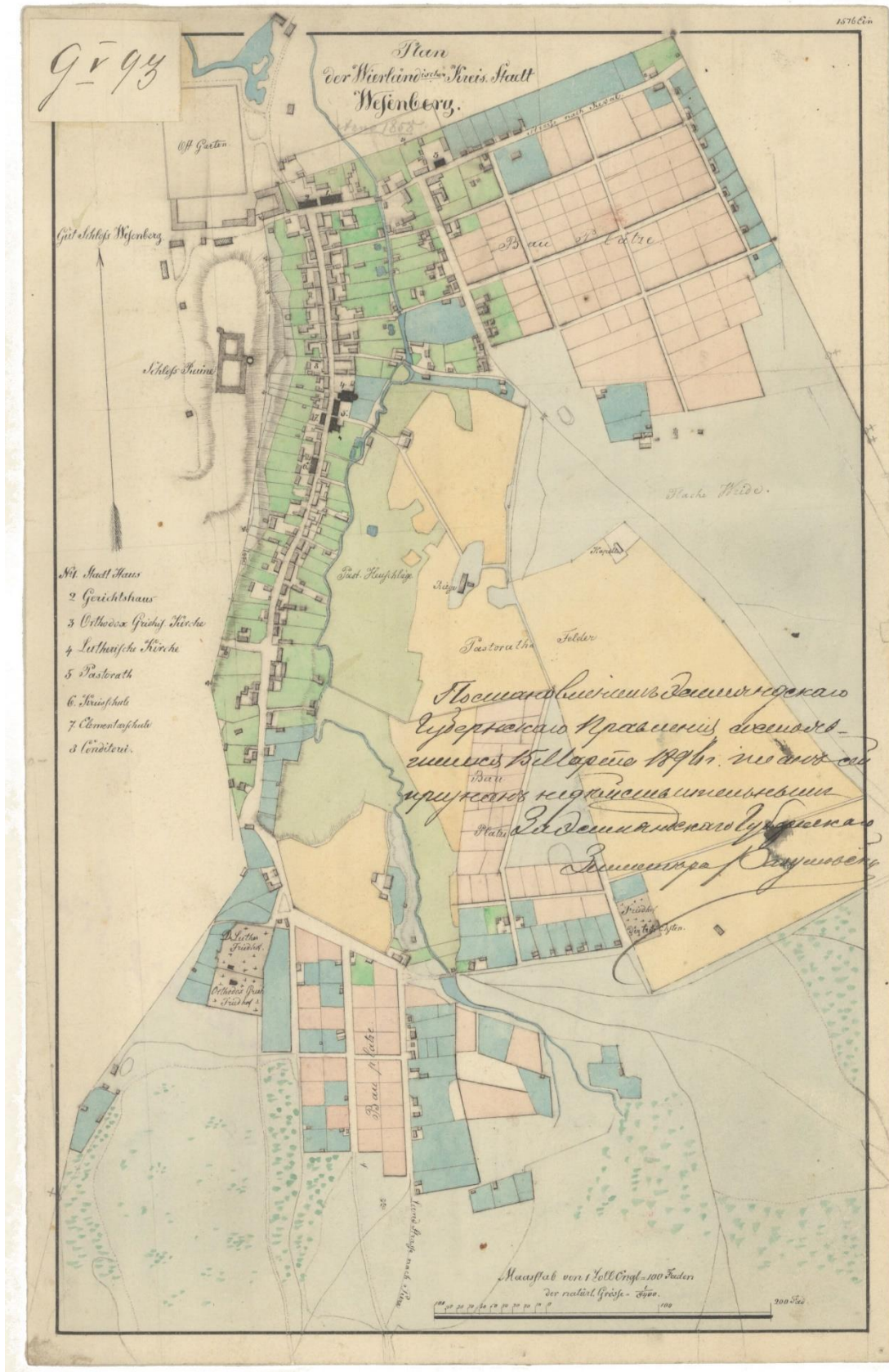

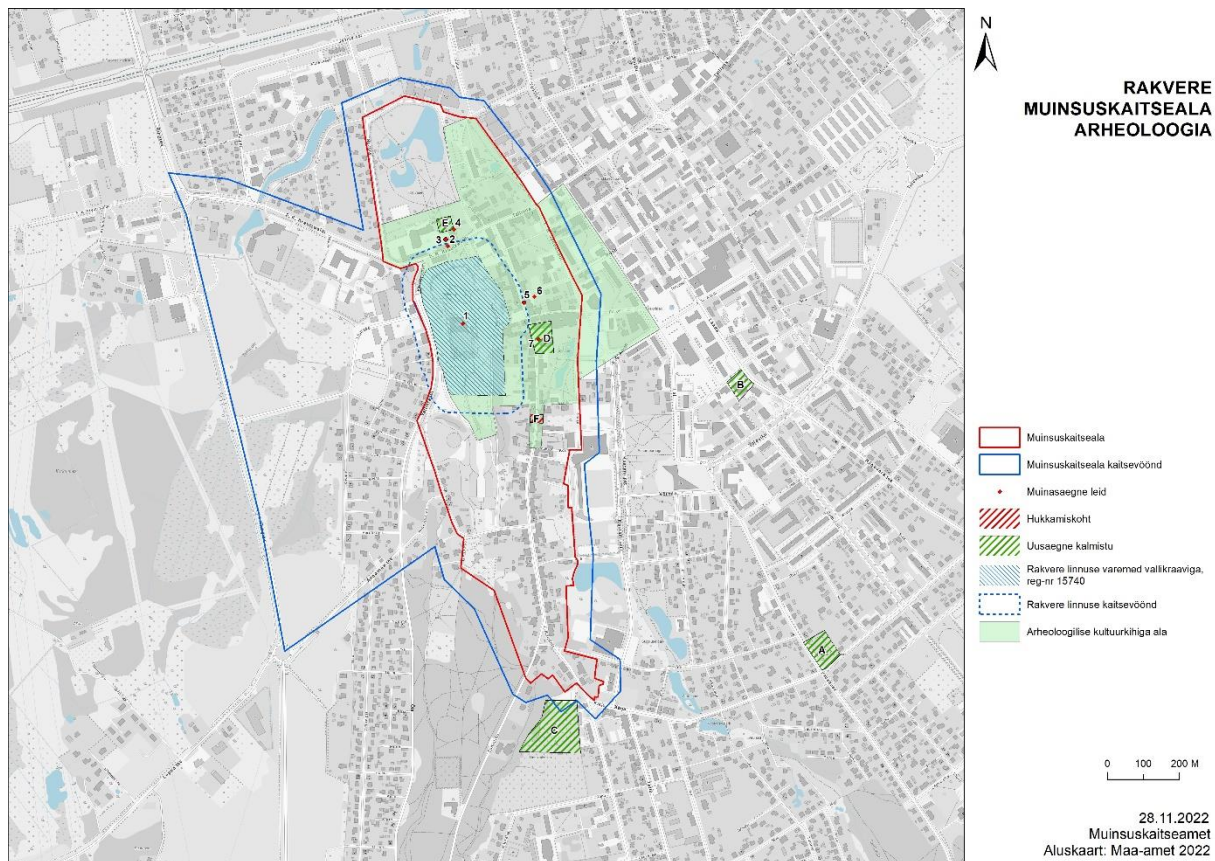
Joonis 2. Anthonis Goeteerise joonistus Rakverest 1619. Tagaplaanil linnus, ees Rakvere linn Pika tänava terrassil. Majad on kujutatud üksnes Pika tänava lääneküljele, ida pool on vaid üks hoone, ilmsetl kirik. Pika tänava lääneküljel on kujutatud linnakodanike aiamaad kuni ojani. Ka Goeteeris ei markeeri linna ojust ida pool.

Joonis 3. Rakvere linna plaan 1783 (LVVA 6828.4.535 leht 1). Rakvere linn on laienenud lõuna suunas, samuti on välja mõõdetud krundid Soolikaojast idas. Samuti on nüüd kindlasti kasutusel kaks ülepääsu ojust. Märkimisväärne on üksik kungas linna lõunaosas muude kruntide vahel. Kas see võib markeerida mingit varasemat maamärki? Hukkamiskohta vmt?

Joonis 4. Rakvere linn 1855 (EAA 854.4.93 leht 1). Linn on laienenud nii ida kui lõuna suunas, rajatud on linnakalmistu Pika tänava lõunaotsas, kasutusel on Eesti kalmistu Karja ja Vabaduse tänava nurgal, kuid Saksa kalmistu kohal on markeritud üksnes kabel.

Joonis 5. Rakvere vanalinna mälestise piirid. Kalmistud: A – Eesti kalmistu, B – Saksa kalmistu, C – Rakvere linnakalmistu, D – Kolmainu kiriku kalmistu, E – frantsisklaste kloostri kalmistu, F – hukkamiskoht.